

⁷ Там само. – С. 29.

⁸ Panchenko V. Vkaz. pratsia. – С. 3.

⁹ Volivach V. Vid Bukovyny do Paryzha / V. Volivach, I. Hryshyn-Hryshchuk, V. Samofalov. – Uzhhorod: Vydavnytstvo Karpaty, 1966. – С. 41.

¹⁰ Volivach V. Vid Bukovyny do Paryzha / V. Volivach, I. Hryshyn-Hryshchuk, V. Samofalov. – Uzhhorod: Vydavnytstvo Karpaty, 1966. – С. 62

¹¹ Panchenko V. Leitenant Albert – yunak z Podillia Volodymyr Panchenko// Prapor Zhovtnia. – 1971. – № 71. – С. 3.

¹² Volivach V. Vid Bukovyny do Paryzha / V. Volivach, I. Hryshyn-Hryshchuk, V. Samofalov. – Uzhhorod: Vyd.-vo Karpaty, 1966. – С. 83.

¹³ Brofman M. Pobratymy frantsuzkykh partyzaniv / Mykola Brofman // Radianska Bukovyna. – 1963. – 5 lypnia.

¹⁴ Komarnytskyi S. I. Vony nablyzhaly peremohu: Bukovyna ta bukovyntsi v roky Velykoi Vitchyznianoї viiny 1941 – 1945 rr. / S. I. Komarnytskyi. – Chernivtsi: Misto, 2005. – С. 175.

¹⁵ Volivach V. Vid Bukovyny do Paryzha / V. Volivach, I. Hryshyn-Hryshchuk, V. Samofalov. – Uzhhorod: Vydavnytstvo Karpaty, 1966. – С. 107

¹⁶ Panchenko V. Leitenant Albert – yunak z Podillia/ Volodymyr Panchenko// Prapor Zhovtnia. – 1971. – № 71. – С. 3.

УДК 796.078 (477)

© Юрій Тимошенко
(Київ)

ІСТОРИЧНИЙ АНАЛІЗ МІЛІТАРНОЇ РЕАЛЬНОСТІ СПОРТУ В УКРАЇНІ ТОТАЛІТАРНОЇ ДОБИ

Досліджено процес виховання людей в СРСР, які живуть на межі своїх можливостей, і місце рухової активності у ньому. Звертається увага на парадигмальну спрямованість фізичної культури, власне – на її мілітарність. Своєї логічної завершеності вона набула зі створенням комплексу «ГПО». Лише мілітаризація суспільства породила цей комплекс і живила його.

Ключові слова: фізична культура, мілітарна парадигма, спорт.

Ю. Тимошенко
(Київ)

ИСТОРИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ МИЛІТАРНОЙ РЕАЛЬНОСТИ СПОРТА В УКРАИНЕ В ТОТАЛИТАРНЫЙ ПЕРИОД

Исследован процесс воспитания людей в СССР, способных жить на пределе своих возможностей, и место двигательной активности в нем. Обращается внимание на парадигмальную направленность физической культуры, собственно – на ее милитар-

ность. Свою логическую завершенность она приобрела с созданием комплекса «ГТО». Именно милитаризация общества породила этот комплекс и питала его.

Ключевые слова: физическая культура, милитарная парадигма, спорт.

Y. Tymoshenko
(Kyiv)

HISTORICAL ANALYSIS OF MILITARY REALITY OF SPORT IN UKRAINE TOTALITARIAN DAYS

The close relationship between military training and physical training were a characteristic feature of Soviet life during the first half of the twentieth century. The military component of physical education always was interested in these or other Soviet state structures, but until the time the party did not gave great importance and the sport her little interested, rather, in it the party saw a threat to their power over people. Therefore, from today's perspective it is difficult to answer the question whether the militarization (militarization – the terminology of those years) sports sphere response to the danger of intervention, or she was present always, subconsciously articulated as a «militarization of bourgeois sport» and in the 1930s. finally became the content of the Soviet physical culture.

The purpose of research – to find out the basic principles of the Soviet physical culture in the USSR.

The chronological frameworks of research covers 1930s.

The object of study is the physical culture and sports in the Soviet Union, in particular, in the Ukrainian SSR.

Subject – the process of militarization of the sporting life in Soviet Ukraine study period.

Research methods. The work is based on the use of historical analysis of scientific literature and sources; system and comparative of analysis.

Until a certain time, the militarization of inferior to the primacy on issues of recovery, exercise in the manufacturing, etc. but in 1928, held the championship of Ukraine on the run with obstacles and ski competition of the shooting – not biathlon, namely ski races and the firing of military weapons. There was a need in the preparation of teaching materials on the militarization of the senior classes schools of socialist education and completely vocational schools. Thus, in the late 1920s. begins to be cultivated military orientation of physical culture and sports. From that time until the death of Stalin the military component of physical culture in the Soviet Union will be extremely powerful. An important element will be its introduction in 1931, the complex «Ready for Labor and Defense» (hereinafter – TRP), which had two stages. All subsequent work of sports organizations militarization will be assessed by the number of people who have passed the standards TRP. Promotion militarization logically lead to the establishment in 1934 of the complex, especially for women,

«Be ready for sanitary defense». Physical development of students will be assessed based pass the complex, «Be ready to labor and defense» founded in 1934 (hereinafter – BTRP). I emphasize that the creation the complexes the TRP and BGTO dispatched physical culture in a methodologically certain way. Physical education has become a structural finality and heritability that undoubtedly was a positive thing.

The core of «TRP» was a feeling «besieged fortress», which is injected power throughout the 1930s. People sincerely believed that performing certain standards, they strengthen the country's defense. Interest in physical culture as such, especially to the sport, was not have any difference. Only the militarization of society has created this complex and developed it. Sense of personal involvement in the great cause of protecting the achievements of the revolution contributed to the huge popularity of «TRP» in the next few decades.

Despite a rather cool attitude all left to the sporting activities, the Bolsheviks in Ukraine considered physical culture and sports as a vehicle for education, first of all, of collectivism; inculcation of negation to any discharge from the mass. From this and hallmarking «championship» and cautious attitude to some sports, and the prohibition of monetary awards, etc. Analysis of Soviet sources makes it possible to show the priorities of state policy in relation to physical training, where they emphasize «useful» and «not useful» types of sports. Consequently, there is a need to somehow provide the necessary power to shape the motor activity of the working people, to solve the problem of determining the criterion of «usefulness» of this or that type of employment. There is a need to form such a complex of exercise thanks to its cultivation possible comprehensive development of athlete in terms of preparation of a skillful soldier. That is why the military component dominates in physical culture 1930s.

The more scientists drawn to such an interesting and multifaceted subject as the history of the sport, is sure to be revised a number of seemingly immutable truths, creating an objective picture of Soviet everyday life and place in it physical culture and sports.

Keywords: *Ukrainian SSR, the Soviet physical culture, championship of Ukraine.*

Постановка проблеми. Весь соціальний механізм тоталітарного радянського повсякдення орієнтувався на режим боротьби за виживання у ворожому оточенні капіталістичних країн. Створення ідеологічно монолітного світогляду людей ставало обов'язково-необхідним елементом цього механізму. Він забезпечував внутрішній смисловий зв'язок між результатами праці окремого індивіда і справою творення ідеального комуністичного суспільства усіма. «Відчуття страху» через можливість невиконання завдання; не отримання потрібного результату в належний строк і очі-

кування каральних санкцій через це, й водночас – «відчуття піднесення і гордості» у зв'язку з тим, що такий результат отримано; правдиве почування людиною себе як вершителя історичної долі («Мы рождены, чтоб сказку сделать былью...») – ці два переживання, переплітаючись, становили ядро світовідчуття радянської людини впродовж 1930-х років. Імовірно, в цьому і полягав магістральний замисел радянської системи – виплекати людей, які живуть на межі своїх можливостей, а спорт (ідея якого й зосереджена на сміливому прагненні людини перевершити саму себе; у реальному бутті власної тілесності реалізувати закладений усередині духовно-фізичний і творчий потенціал) слугував інструментом такого виховання. У вказаному контексті спеціально організована рухова активність, як і вся фізична культура, спрямовувалися партійним керівництвом не лише на виживання чи адаптацію громадян до нової реальності, що твориться тут і тепер, але й на опанування внутрішньою та зовнішньою природою: «нам не треба чекати милостей від природи, взяти їх – наше завдання» – це гасло відбиває ставлення не стільки до природи, скільки до самих людей.

Мета дослідження – з'ясувати засадничі принципи існування радянської фізичної культури в СРСР.

Об'єктом дослідження є фізична культура і спорт в УРСР у 1930-ті роки.

Предметом дослідження є процес мілітаризації спортивного життя у підрадянській Україні.

Методи дослідження. Робота ґрунтується на використанні історичного аналізу наукової літератури та джерел; системного та порівняльного аналізу; елементів деконструкції.

Результати дослідження та їх обговорення. На початку 1930-х років окреслюється сутність радянської фізкультури, якою її хоче бачити комуністична владна еліта в Україні: «...Перш за все вона <фізкультура> дуже відрізняється від західноєвропейської буржуазної фізкультури тим, що наші настановлення базуються на ухвалах партії, а не на індивідуалізмі, не на рекордах, а на колективній участі у роботі. Фізкультурники виховуються не для того, щоб піднімати гирі та гарно грати в скраклі. Фізкультурник мусить фізично розвиватися для того, щоб виконувати і перевиконувати завдання, що поставить партія і робітничка кляса перед робітництвом і сільським господарст-

вом»¹. Звісно, за таких очікувань з боку радянського керівництва спортивна складова існує не стільки завдяки, скільки всупереч політичній доктрині комуністичної партії.

Не заборонили спорт лише тому, що він мав занадто велику популярність, на яку необхідно було зважати. Водночас припускаю, що головним усе ж був той факт, що завдяки спортивним змаганням вдавалося дозовано випускати людські емоції та виховувати колективістські почуття. Їх лише варто було спрямувати в бажане владі русло. Залучення людей у всілякі дійства, акції, мітинги, демонстрації створювало у них відчуття причетності до великих звершень. Основним контекстом таких заходів ставала маніфестація «переваг» радянського способу життя. Фізична культура і спорт слугують елементом соціалізації та згуртування людей, притлумлення соціальних протиріч, створюючи єдність – реальну чи бажану, але з надзвичайно важливими політичними наслідками.

Водночас комуністична партія, яка ніколи не відмовлялася від ідеї світової революції, відверто вдається до мілітаризації радянського суспільства. Її важливим засобом мала стати фізична культура, в якій на передній план виносилася *військовізація (мілітаризація)*. Однією з причин появи мілітарної парадигми розвитку рухової активності, на нашу думку, було усвідомлення радянським керівництвом безперспективності очікування світової революції. Потужні позиції європейської соціал-демократії у пореволюційні роки так і не вдалося підважити. Натомість в умовах світової кризи частина робітництва підпала під вплив не комуністів, а їх опонентів із крайнього правого сектору – фашистів і нацистів. Наразі стало зрозумілим, що комуністичні ідеї принести в Центральну і Західну Європу здатні лише радянські танки. Усвідомлення цього факту примусило кардинально переглянути економічні засади розвитку радянської країни – розпочати форсовану індустріалізацію на ґрунті побудови планової економіки. Перефразовуючи зазначене вище: індустріалізація, це військовізація економічної сфери. Природно, що лише економікою обмежуватися не бажали. Країна потребувала підготовлених солдатів, які несли би комуністичні ідеї світом. Таких воїнів і мала виховати мілітаризована фізична культура.

Вона передбачала зміщення акценту в діяльності на розвиток тих якостей індивіда, які

необхідні вправному воїнові. Зокрема, у легкій атлетичі перевага віддавалася бігові, особливо по пересіченій місцевості. Активно культивувався «біг із перешкодами»: перепони об'єднані у так зване «військове містечко», бігун одягнений у військову форму з необхідним спорядженням, зброєю. Окрім подолання завад, він мав виконати низку завдань військового штибу: кинути гранату, завдати ударів штиком і прикладом, перенести 50 кілограмовий вантаж тощо. Своє місце серед видів легкої атлетики на багато десятиліть займає кидання гранати. Започатковуються змагання по плаванню в одязі, по можливості – ще й із рушницею. Активно популяризувався стрілецький спорт, у країні масово відкривалися тирі і т.п.

Від 1928 р. організовуються першості України з бігу з перешкодами та лижні змагання зі стрільбами – не біатлон, а саме лижні забіги та стрільба з бойової рушниці. У наступному році проходять: Всеукраїнський лижний військовізований зірковий пробіг, військовізований мотопробіг маршрутом Харків–Ленінград; сільські спартакіади з військовізованого комплексу (він передбачав біг у протигазах, плавання в одязі з/або гвинтівкою, перенесення вантажу (визначеної маси на певну віддаль), кидання гранати, подолання смуги перешкод тощо). На часі підготовка методичних матеріалів, що стосуються військовізації старших класів <другого концентра> шкіл соціалістичного виховання (далі – школи соцвиху) та повністю професійних шкіл (далі – профшколи)². Видавництво «Фізкультура и спорт» у 1931–1933 рр. друкує низку таких книг, як «Об участии туристов в проведении уборочной кампании», «Турист – военный разведчик», «Турист – военный топограф», «Турист – снайпер» тощо³, започатковуючи бібліотеку воєнізованої фізкультури. Проблема в тому, що військовізація, а ширше – мілітарна парадигма розвитку фізичної культури – суттєво гальмує розвиток спортивного складника, намагаючись змінити його осердя: замінити агональність іншими смислами (самопожертва, мілітарність тощо), які самі по собі є цілком прийнятними, але ж не мають до спорту (і ширше, фізичної культури) ніякого стосунку! Займаючись спеціально організованою руховою активністю, людина ніби створює свій простір свободи. Мілітаризація спорту цей простір знищує.

Звертаю увагу, що більшовикам удалося реалізувати принцип, відсутність якого давно

обтяжувала Російську імперію: перевести справу служіння ідеалу із площини духовних шукань і подвигів у площину практичних справ. Через це у радянському суспільстві утилітарна діяльність індивіда в кожному конкретному випадку не ставала для нього сферою достатньо повного самовираження і самоствердження. Служіння зовнішньому ідеалу було переведено у площину практичних справ, але та чи інша конкретна робота не стала самоцінною. Цільова орієнтація на «тут і тепер», на найближчу перспективу завжди перекривалася ціннісною претензією на віднесений у майбутнє ідеал – побудову комунізму.

На означеному явищі зосереджує увагу українська дослідниця І. Грідіна. У своїй праці вона відзначає, що одним із найважливіших складників картини світу радянської людини, на якій тримались фактично всі її міфологеми, було стремління у майбутнє: «Використовуючи категорію майбутнього, свідомо чи не свідомо радянська ідеологія будувалася на передбаченні подій майбутнього за допомогою ідеології. Радянська зацикленість на майбутньому у передвоєнні роки була інструментом прогнозування й одночасно його результатом, вмістивши елементи комуністичної утопії як образу ідеального світоустрою. У такому вигляді вона набула статусу політично значимої мети і стала мотивом масової поведінки і змістом суспільних настроїв. [...] З устремлінням у майбутнє була тісно пов'язана настанова на повний розрив із минулим, з традицією, з історією. [...] У такий спосіб усім і кожному давалося зрозуміти, що місце у майбутньому є тільки новій людині, не обтяженій забобонами. [...] Пересічні громадяни сприймали речі не такими, якими вони були, а якими вони повинні стати. Тривіальна яма – це будівництво каналу; засмічений пустир на місці зруйнованої церкви – майбутній парк. Мета, вміщена у майбутнє, перетворилася на реальне життя радянського суспільства: оптимізму, продукованого зверху, було більше, ніж достатньо. Саме в цьому контексті комуністична ідеологія мала багато спільного з релігією, претендуючи на те, щоб витіснити релігію з людської душі та зайняти її місце...»⁴. Тому й оцінка людиною себе як творця і захисника комуністичного майбутнього була для неї (йдеться звичайно ж про тенденцію) більш важливою, а ніж її самооцінка у зв'язку з виконанням конкретної справи: не важливо, чи став ти чемпіоном, чи переміг, наприклад, у

кросі – головне, що ти з тисячами інших готовий стати до бою за Країну Рад.

У тоталітарному суспільстві прихильність до політичної системи виступала єдиною необхідною умовою існування. Вона проявлялася не лише в недоторканності державних інтересів, на користь яких варто обов'язково жертвувати чимось, але й у їх підтримці та прийнятті (хоча це й не гарантувало безпеки). Радянська людина отримувала права на будь-що («право на труд», «право на відпочинок» тощо) винятково за умови входження в суспільний процес разом з іншими. Відтак, лише задіяність у соціалістичне змагання, участь у комуністичному суботнику чи ліквідації «прориву» надавала перспективу претендувати на суб'єктність у Країні Рад. Спорт, у якому індивід творить власний життєвий простір, входив у протиріччя з даною доктриною, оскільки права людини у Радянському Союзі визнавалися не за пересічним індивідом, а за «громадською» особистістю, яка має певні обов'язки перед країною – стаття 12 Конституції СРСР 1936 р. свідчила, що праця в СРСР є обов'язком і справою честі кожного придатного до праці громадянина. Тож не дивно, що спеціально організована рухова активність населення на початку 30-х років активно мілітаризується.

З того часу і до смерті Сталіна мілітарна складова фізичної культури в Радянському Союзі буде надзвичайно потужною, можна сказати, що домінуючою. Важливим її елементом стане запровадження в 1931 р. комплексу «Готовий до праці та оборони», що мав два ступені майстерності. Вся наступна діяльність фізкультурних організацій оцінюватиметься за кількістю людей, які склали норми ГПО. Поступ військовізації логічно приведе до заснування у 1934 р. системи випробувань – переважно для жінок – «Будь готовий до санітарної оборони» (надалі – ГСО). Фізичний розвиток школярів підсумовувався укладенням того таки року комплексом «Будь готовий до праці та оборони» (надалі – БГПО). Мушу підкреслити, що запровадження системи випробувань ГПО та БГПО спрямувало фізичне виховання в методологічно визначене русло. Воно набуло ознак структурної закінченості та наслідуваності, що, безсумнівно, є позитивним моментом*.

Водночас відбувається це все в рамках мілітарної парадигми фізичної культури. Комплекс ГПО містив у собі 21 випробування, 13

із яких мали конкретні нормативи. Їх складало чоловіки 18 років та жінки, старші 17 років. У січні 1932 р. прийнято ГПО другого ступеня (надалі – II ст.) – він був складнішим, оскільки передбачав випробування із трьох теоретичних і 22 практичних іспитів⁵. Система випробувань для учнів шкіл БГПО** вміщала 13 нормативів і три вимоги з оцінки фізичного розвитку підлітків 13-16 років. Претендентів на значок належало добре навчатися, активно займатися фізкультурою, вміти самому організувати таке заняття з іншими дітьми тощо. Запровадження окремого учнівського ступеня підсумовано створення першого варіанта комплексу «Готовий до праці та оборони».

Із введенням ГПО очікувано з'являється література відповідного змісту. Перші брошури вийшли друком 1931 р. в Харкові у військовому видавництві «На варті» під назвою «Готовий до праці та оборони» та Кривому Розі – «Фізкультурнику! Будь готовий до праці та оборони». Комплекс іспитів на значок «Готовий до праці й оборони» насичено військово-прикладними елементами. «У подальшому було надруковано близько 30-ти праць з найрізноманітніших питань поширення цього комплексу. Поміж інших виділялися спільні праці В. Бляха, М. Кравченка; В. Бляха, П. Мамона; П. Ратова, К. Градополова та ін. Проблемами впровадження комплексу ГТО займались науковці Українського науково-дослідного інституту фізичної культури, що відобразилося у змістовних працях Г. Шабайдаш «Гимнастика: Програмно-методическое пособие для гимнастических секций в объеме комплекса ГТО» та В. Семенченка «Многоборья ГТО и таблица оценки»⁶.

Упродовж наступних десятиліть означена система випробувань постійно зазнавала змін і вдосконалення, немовби прагнучи поспіти за змінами в радянському суспільстві, втім такої масовості, як у 30-х роках більше не мала, поступово втрачаючи популярність: «...Наметилась четкая тенденция к снижению значимости и популярности комплекса в системе физического воспитания, особенно начиная с 70-х гг., вплоть до постановки в конце 80-х гг. вопроса о его ликвидации» – констатує у своєму підручнику з історії фізичної культури російський дослідник Б. Голощапов⁷, не пояснюючи, на жаль, причин цього. На мою думку, вони криються у тому, що зникла духовна атмосфера, яка спонукала його появу і трива-

лий час підживлювала інтерес до нього серед широких верств населення. **Осердям ГПО стало відчуття «оточеної фортеці», що нагніталось владою впродовж 1930–1940-х років.** Люди щиро вірили, що, складаючи ті чи інші нормативи, вони зміцнюють обороноздатність країни. Інтерес до фізичної культури як такої, тим більше до спорту, був вторинним. Фізичний розвиток певного індивіда вартував лише в контексті того, наскільки далеко він зможе кинути гранату, як швидко перенести ящик зі снарядами й т.п. **Лише мілітаризація суспільства породила цей комплекс і живила його.** Відчуття особистої приналежності до великої справи захисту здобутків революції сприяло величезній популярності ГПО впродовж перших десятиріч його існування.

На вказаному прикладі можемо спостерігати специфічну автентичність радянської людини, де особистість поступається місцем колективу. Відтак приналежність до певної групи, у нашому випадку – «значкістів ГПО», майбутніх захисників вітчизни – і виступає людською ідентичністю. Зі смертю Сталіна відбувається певна модифікація тоталітаризму; «відлига» на деякий час поверне інтерес до конкретного індивіда, його переживань. Отже, зникнуть підставові принципи до існування мілітарного комплексу. Ця тема може бути предметом дискусії, але в будь-якому випадку вважаю, що культурна ситуація, яка формує повсякдення людини, є первинною. Якщо ж цього немає, то відсутній і сенс діяльності – особистість більше не сприймає себе бійцем передової лінії, відтак зникає мотивація до культивування ГПО. Всі наступні його видозміни не приносили користі з однієї причини – люди більше не відчували у ньому потреби! Він перетворився на анахронізм, який влада за усталеною традицією намагалася зберегти-реанімувати, однак безуспішно. Зрештою, щезне штучно сформована колективність (за Сартром) «значкістів ГПО» як передвісниця зникнення й системи, що її створила.

Водночас, із метою обґрунтувати доцільність і логічність їх появи, у радянському науковому дискурсі усталився підхід, за яким спорт, нібито, зародився як підготовка ще античного воїна й у ГПО пропонувалося бачити продовження тої традиції. Анітрохи! Спорт в античності – це символ мужності; сублімація чоловічої агресії. Він не розглядався винятково як прикладний засіб, як військова підготовка. Навпаки – його елементи сприяли їй, але

з цього не висновується, що фізичний вишкіл античного атлета мав слугувати його військово-воєнному вишколу. Ні, це було вторинним. Лише згодом, у середньовіччі, підготовка до лицарського турніру одночасно виступала безпосередньою військовою підготовкою. У стародавньому ж світі змагання – це, найперше, жертвоприношення богам, де жертвою є здоров'я атлета. Тілесні вправи не розглядалися як самоціль, а були таким собі випробуванням, шліфуванням внутрішнього духу людини. Звідси й «аскеза» в її первинному сенсі – процес тілесного удосконалення через фізичні вправи. Власне тому смерть атлета під час змагань автоматично робила його переможцем. Зокрема, Ганс Гумбрехт посилається на випадок у 564 році до н.е., коли Арахіон із Фігалії змагався за свою третю перемогу в панкратіоні. Набагато молодший суперник задусив його під час змагання. «Шанований у момент своєї загибелі більше, ніж будь-коли за життя, Арахіон був проголошений переможцем посмертно, попри те, що цього матчу він не виграв»⁸.

Утім цим не вичерпувався сенс античного змагання. Це був ще й показ досконалої тілесності громадян того чи іншого поліса. Традицію змагатися оголеними принесли на Олімпійські ігри спартанці, в суспільстві яких особистість, мабуть, найбільше розчинялася в соціумі. Вони ніби доводили, що на цього громадянина можна покласти не лише як на сильного і вправного воїна, але й як на здорового чоловіка, здатного продовжити свій рід, забезпечивши водночас зростання поліса. Тобто відверта демонстрація чоловічої оголеності мала засвідчити лояльність до поліса його громадян; їм не було чого приховувати, оскільки поліс сприймався ними як велика сім'я.

Цю практику (не вдаючись, однак, до відвертої оголеності) перейняли тоталітарні держави міжвоєнного часу, які в той чи інший спосіб прагнули насадити в суспільстві візію держави, як таку собі «сім'ю братніх народів». Таким чином, античний спорт можемо розглядати як символ мужності (з акцентом на «символ») та досконалої тілесності, які присвячуються (віддаються, приносяться в жертву) богам і полісу. Натомість **комплекс ГПО позбавлений будь-якої символічності** (навіть символічності середньовічного лицарського ристалища, на якому переможець мав право обрати найкращу даму турніру). Жертвність, звичайно ж, присутня – всі 30-40-ві роки ХХ

ст. пронизані нею. Однак це не поетична (патетична) жертвність «героя» (грецькою «герой» означало рівний богам, «напівбог»), а жертвність – відданість воїна, яка в античному світі була сама собою зрозумілою. Власне тому і стверджую, що весь комплекс фізичних вправ, об'єднаних у ГПО, не є спортом, хоча там і присутня змагальність. На моє переконання: **допоки домінує мілітаризація – спорту в повному розумінні не існує, оскільки їх цілевказуючі принципи кардинально різняться.**

Задля справедливості відзначу, що прагнення військовізувати фізичну культуру були притаманні не лише політичним керівникам СРСР. У багатьох країнах її цінність вбачали у підготовці вправних солдатів. Поза цим, теоретик і практик українського фізкультурного руху, один із організаторів українського сокілства, автор підручників із фізичного виховання і спорту, український громадський діяч і патріот Іван Боберський, який у 1930-х роках мешкав у Югославії, також звертає на це увагу. У низці нововіднайдених листів до голови Союзу Українських Сокільських організацій за кордоном Миколи Масюкевича він, серед іншого, зазначає: «Руханка <у даному контексті – фізична культура. – Ю.Т.> була для німців способом, щоби скріпити духа народу і зібрати його сили. Загартувати і заохотити до бою з французами. Чехи переняли руханку від німців, щоби воювати і побідити нею німців. Це їм удалося»⁹. Продовжує у наступних листах «...під цю хвилю виглядає військовість на найважливішу царину...»¹⁰; «...Старших громадян треба вислати до церкви, нехай моляться. До бою йдуть молоді, сильні, відважні... Не треба просити допомоги. Треба самим брати те, що потрібно, а щоб взяти, треба бути міцним, відважним, беззглядним»¹¹.

Зауважу, що чимало поступовців міжвоєнної вбачали у фізичній культурі військовий вишкіл. Відмінність лише в тому, наскільки превалювала мілітарність. У тоталітарних державах (нацистська Німеччина чи СРСР) вона домінувала, в інших країнах присутня як необхідно-важливий елемент. У цьому питанні І. Боберський був людиною свого часу: «Сокіл» це означає окремий тип вояка-руховика, свідомого, карного, вишколеного, поступового, новітнього бовіка. Таких бовіків мусять українці вишколити, коли хотять зміритися з ворожими їм слов'янами, які посідають цю саму формацію війська»¹². А в іншому листі: «Українці мають виздоровіти і скріпитися не

лише при помочи просвіти, але також при помочи руханки. Інакше лишимося інтелегентними невільникми у других народів, що вміють уживати п'ястуків»¹³. Водночас деякі урядовці бачили у фізичному вихованні ще й ідеологічну зброю, чого той уже не сприймав. Несхожість між країнами полягала лише в тому, наскільки ідеологічна складова заступала спортивну. Загалом же для І. Боберського фізичний вишкіл – це шлях до відновлення незалежності, але аж ніяк не засіб у політичних дебатах.

Натомість у СРСР, частиною якого була й Україна, спеціально організована рухова активність сприймається вже не як засіб виховання здорового пролетаріату, а як мобілізаційний ресурс, спосіб підвищення військової і вже потім фізичної підготовки молоді. Важливим її елементом стане заснований у 1931 р. комплекс «Готовий до праці та оборони». Він не мав внутрішньої потенції до розвитку, оскільки стимулювався духовною атмосферою радянського мілітаризму. Саме той спонукав до появи цього комплексу і тривалий час підживлював інтерес до нього поміж широким народним мас.

Висновки. Комуністичні лідери, скоріш за все, розуміли, наскільки великою є внутрішня енергія цього парадоксального емоційно-вольового комплексу і наскільки значними є мобілізаційні ресурси того механізму державної ідеології, що будувався з опорою на це світовідчуття. І вони постійно підживлювали його, зокрема, через нагнітання відчуття небезпеки з приводу можливої військової інтервенції. Коли стояло питання не так про побудову комуністичного майбутнього, як про збереження державності («першої країни робітників і селян»), а принагідно, і можливість займатися відповідною розбудовою, тоді кожна конкретна справа, зорієнтована на вирішення завдань «спасіння батьківщини» (чи то на полі бою, чи на футбольному – не суть важливо), набувала сенсу прямого служіння вищому ідеалу й одночасно була максимально актуалізована й мотивована як справа конкретна: кожен комсомолец, який виконував норми ГПО, відчував свою приналежність до захисників батьківщини. Цим і пояснюється готовність і бажання мільйонів людей займатися ГПО – масовість його ґрунтувалася на суб'єктивній зацікавленості. Коли ж відчуття «оточеної фортеці» зникло – ГПО втратив свій внутрішній зміст, а разом із цим зникає інтерес до нього й поміж людей.

¹ «Fizychna kultura» – Kyiv, 1932. – 5 kvitnia

² Tymoshenko Yu. Istorychni umovy ta spetsyfika rozvytku sportu y fizychnoho vykhovannia v radianskii Ukraini v 20-40-vi roky KhKh st./ Tymoshenko Yu. O. – Kyiv: TOV «NVP» Interservis, 2014. – S.172.

³ Akhatova L. Y. Razvytye turyzma kak osoboi formy massovoi kultury v Rossyy v 20-e–80-e hody KhKh veka (na materyalakh TASSR): dys. ... kandydata yst. nauk: 24.00.01/ Akhatova Leisan Yldarovna. – Kazan, 2008. – S. 109.

⁴ Hridina I. M. Dukhovne zhyttia naseleennia Ukrainy v roky Druhoi svitovoi viiny (1939-1945 rr.): dys. ... doktora ist. nauk: 07.00.01 Hridina Iryna Mykolaivna. – Donetsk, 2010. – S. 152-154.

** Важливо, що саме у цей період у нацистській Німеччині спостерігаються подібні процеси: підлітки 10-13 років проходили фізичну підготовку в організації «Юнгфольке», 14-18 років – в «Гітлерюгенді», складали практичні нормативи та іспити й отримували «військове свідоцтво». Основу військово-фізичної підготовки становив запроваджений у 1934 р., «гелендешпорт» – спорт на місцевості – тривалі марші з ночівлями у лісі, орієнтування на місцевості, кидання гранат, стрільба, плавання в одязі тощо.

⁵ Ystoriya fizycheskoi kultury y sporta: [Ucheb. dlia studentov yn-tov fiz. kultury / V. V. Stolbov, H. D. Kharabuha, N. Y. Ponomarev y dr.]; Pod obshch. red. V. V. Stolbova. – M.: Fyzycheskaia kultura y sport, 1983. – S. 124.

⁶ Ukrainyski sport: Pokazhchyk knyzhkovykh vydan z fizychnoho vykhovannia ta sportu v Ukraini (1922-1941) / [uklad. ta avt. peredm. O. Vateba; Nauk. red. B. Yakymovych]. – Lviv: Vydavnychi tsestr LNU im. I. Franka, 2002. – S. 18.

⁷ Holoshchapov B. R. Ystoriya fizycheskoi kultury y sporta / Holoshchapov B. R. – M.: Yzd.tsestr «Akademyia», 2011. – S. 164.

⁸ Hans Ulrykh Humbrekht. Pokhvala sportyvni krasii. / Per. z anhl. – K.: Dukh i litera, 2012. – S. 134.

⁹ Tsentralnyi derzhavnyi arkhiv hromadskykh obiednan Ukrainy (nadali – TsDAHOU). – F.269. Op.1. Spr.1024. «Lystuvannia Upravy Soiuzu Ukrainskoho Sokilstva z providnym diiachem ukrainskoho sokilsko-sichovoho rukhu I. Boberskyim z pytan stanu i perspektiv diialnosti sokilskykh orhanizatsii». – (5.07.1932 – 1.02.1939) – Ark.8.

¹⁰ TsDAHOU – F.269. Op.1.Spr.1024. Ark.14.

¹¹ TsDAHOU – F.269. Op.1.Spr.1024. Ark.48.

¹² TsDAHOU – F.269. Op.1.Spr.1024. Ark.29.

¹³ TsDAHOU – F.269. Op.1.Spr.1024. Ark.41.

УДК 94(477):323:347.61 «1964-1985»

© Юлія Тищенко
(Київ)

**ДЕРЖАВНА ПОЛІТИКА
У СФЕРІ ОХОРОНИ СІМ'Ї В УРСР
(ДРУГА ПОЛОВИНА 1960-х –
ПЕРША ПОЛОВИНА 1980-х рр.)**

У статті автор аналізує найважливіші нормативно-правові документи, а також виділяє основні напрямки державної сімейної політики в УРСР у другій половині 1960-х – першій половині 1980-х років.